

УДК: 343.3/.7

343.238

Bibliid 1451-3188, 22 (2023)

Год XXII, бр. 83, стр. 43–58

Изворни научни рад

Рад примљен 14. 7. 2023. године

Рад одобрен 8. 8. 2023. године

DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ez.2023.22.83.3

ПОВРАТНИШТВО У ЕВРОПСКИМ ПЕНОЛОШКИМ СИСТЕМИМА

*Ратомир АНТОНОВИЋ**

Анстракт: На глобалном нивоу, па и на нивоу Европске уније (ЕУ), присутан је врло негативан тренд повећаног повратништва и поновног извршења кривичних дела од стране истих извршилаца. Реч је углавном о истоврсним кривичним делима, што говори о постојању специјалног поврата, код којег се извршиоци кривичних дела специјализују у извршењу увек истих и истоврсних кривичних дела. Поменута пракса указује да се ради о лицима која у извршењима кривичних дела налазе своју професију и извор своје личне егзистенције. Код оваквих извршилаца кривичних дела, резултат не даје ниједна пенолошка мера, ефекти ресоцијализације углавном изостају или су сасвим минорни. Стога би, према истраживању аутора, требало посветити посебну пажњу увођењу нових пенолошких метода, изградњи новог приступа осуђеницима и стварању нових механизма ресоцијализације осуђених лица. Полазна основа мора бити личност осуђеника, његове карактеристике и особине, али и карактер. Тек када се спозна о каквој личности се ради, тек тада би требало приступити примени пенолошких метода како би се постигли бољи ефекат и мањи број повратника у пракси. Аутор компаративном анализом стања у Републици Србији и Републици Хрватској, као земљи чланице ЕУ, указује на постојећу праксу и могуће казнене алтернативе.

Кључне речи: Поврат, пенолошки системи, казне, ресоцијализација, ефекти.

* Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Е-mail: antonovicr@gmail.com

1) УВОД

Рецидивизам или поврат, како се још назива ова појава, феноменолошки представља понављање или поновно извршавање кривичних дела. Изучавање рецидивизма или поврата подразумева истраживање целокупног феномена са мултидисциплинарним приступом. На рецидивизам као појаву другачије се посматра са становишта судије и тужиоца, другачије са становишта криминолога, а другачије са становишта педолога. Управо због таквог мултидисциплинарног и мултифункционалног приступа у науци кривичног права не постоји јединствена дефиниција повратништва, јер наука има за објекат човека, а достигнућа науке су нужно релативна. Проблем поврата и повратника повезан је са природом индивидуе, а о томе постоје различита мишљења.¹ Суштински узев, могу се разликовати кривичноправни, криминолошки и педолошки појмови повратништва. Кривичноправни појам подразумева поновно извршење кривичног дела од стране лица које је већ било осуђено на неко кривично дело.² Повратништво чини неколико кључних елемената: извршење новог кривичног дела, постојање једне или више правноснажних судских пресуда пре извршења новог кривичног дела, временски интервал између извршених кривичних дела, врста и број ранијих казни и томе слично. Појам повратништва полази од субјективних елемената на страни повратника, а то су његове склоности, асоцијалност, професионално бављење криминалом и сличне карактеристике. У различитим правним порецима рецидивизам се третира на различите начине. Поновно извршење кривичног дела и осуђиваност у претходном периоду представљају главне критеријуме за постојање рецидивизма. Поред ових, по правилу, узимају се и други критеријуми објективног и субјективног карактера, као што су чињенице да ли је починилац и раније био осуђиван, да ли су му изрицане кривичне санкције, да ли су изречене санкције извршене, који је временски размак између извршених дела, истоврсност учињених дела, побуде у извршењу кривичних дела, постојање склоности ка извршењу кривичних дела итд. Управо комбиновање свих поменутих критеријума доводи до једног шаренила при дефинисању кривичноправног појма повратништва, а сваки законодавац настоји да му да одређени криминолошко-политички значај. У прописима које се односе на рецидивизам, одређује се и начин и димензије друштва на сам поврат. Криминолошки појам повратништва базира се на извршењу новог кривичног дела учиниоца, без обзира да ли је осуђиван за

¹ Фрањо Бачић, „Повратност и повекекатната”, *Годишњак на Правниот факултет во Скопје*, 1960, стр. 153.

² Љубиша Јовановић, *Кривично право, Општи део*, Београд, 1980, стр. 333.

³ Милан Милутиновић, *Криминологија са основама криминалне политике и педологије*, Београд, 1973, стр. 194.

ранија кривична дела. За криминолошки појам рецидивизма, од значаја је да ли је учинилац више од једног пута извршио кривично дело и да ли је дело истоврсно или није? Такође, овде треба подразумевати и оба кривична дела која јесу извршена, али никад нису откривена. Разликовање кривичноправне и криминолошке дефиниције повратништва резултира изучавањем законских услова за постојање рецидивизма, као и оријентације на изучавање личности повратника, изучавање узрока који доводе до таквог стања, као и на проналажење одговарајућих мера и средстава у процесу ресоцијализације рецидивиста. Криминолошки појам поврата полази од тога да се само путем свобухватне анализе криминалног понашања учиниоца може добити укупна представа о природи и значају криминалних склоности личности, што је од непроцењиве вредности за успешну борбу против рецидивизма. На Конгресу за криминологију, одржаном 1955. године у Лондону, истицала се криминолошка дефиниција повратништва, а у завршном документу износе се закључци према којим постоје два основна облика рецидивизма у криминолошком смислу: Прво, да је неко лице, које је извршило законом утврђено кривично дело и за исто било осуђено или на други начин третирано од стране друштва, извршивши ново кривично дело и друго, да је неко лице, које је извршило законом утврђено кривично дело и било за исто осуђивано или на други начин службено третирано, поновно предузело криминалне делатности услед свог опасног стања. Циљ оваквог дефинисања јесте обезбеђивање свеобухватности рецидивизма као реалне друштвене појаве, обухватајући при томе објективне и субјективне елементе. Криминолошка дефиниција у себи носи једну заједничку карактеристику, а то је велика екстензивност и напуштање неопходних елемената кривичноправне дефиниције рецидивизма. Пенолошка дефиниција рецидивизма ову појаву посматра као „поновно долажење” учиниоца кривичног дела у казнено-поправну установу или другу установу, ради извршења кривичне санкције за дело које је извршено након издржане казне лишења слободe за претходно кривично дело.³ Из поменуто дефиниције јасно произилази да према учиниоцу кривичног дела није примењен адекватан третман, те се није ни могла очекивати адекватна ресоцијализација. Поновно извршење кривичног дела, према томе, увек се може приписати лошем третману.

2) ПОВРАТНИШТВО У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

У Републици Србији казна затвора чини једну четвртину укупно изречених казни. Око половине укупно изречених затворских казни изричу

³ Вера Петровић, „Изрицање казне затвора у Србији као реакција на злочин”. у: О. Јовић-Прлаиновић (ур.), *Национално и међународно право – Актуелна питања и теме*, Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2017, стр. 115.

се условно.⁴ Дакле, из овог податка јасно се види да затворска казна није доминантно присутна у нашој судској пракси. У посматраном периоду од десет година (2006–2016), а на основу података Завода за статистику, највећи број затворских казни изречен је 2014. године (13.026), док их је најмање било 2010. године (5.908). Од свих изречених казни, највише је било оних у краћем временском трајању, до највише три године.⁵ У анализи проблема повратништва, најштетније на повратнике утичу управо те краткотрајне казне затвора, јер оне трају недовољно да би се према осуђенику могао спровести одговарају пенолошки третман и да би се успешно обавила ресоцијализација осуђеника.⁶ Такође, краткотрајне казне су лоше и по питању реинтеграције осуђеника, који се у друштвену заједницу враћају са проблемима који су постојали и пре одласка у затвор. Казна затвора изазива бројне последице који врло негативно утичу на процес реинтеграције, а штетност је посебно изражена код казни које трају краће у односу на оне чије трајање је у дужем временском периоду. Врло је упитно да ли постоји оправдање за изрицањем толиког броја затворских казни које трају краће од три године, и то нарочито у случајевима код којих постоји могућност изрицања алтернативних санкција које би водиле ка избегавању казне затвора. Чињеница да се стопа повратништва у Републици Србији перманентно повећава, указује на пропусте у примени пенолошких метода и стандарда. Затворски третмани се морају базирати на успешном процењивању ризика, криминогених потреба и капацитета самог осуђеника.⁷ Процена безбедности требало би да обухвата ризике за време боравка у затворској установи, као и ризике након одслужења казне и отпуштање осуђеника на слободу. Постоје три ефикасна третмана базирана на принципима ризика, потреба и респонзивности.⁸ Принцип ризика подразумева константан третман према осуђеницима са високим нивоом ризика услед склоности ка криминалном понашању. Степен примене овог третмана требало би да се разликује управо у зависности од те склоности ка криминалном понашању, што значи да ће примена бити мање интензивна у односу на осуђенике који немају склоност ка криминалном понашању. Високоризични осуђеници са врло високом склоношћу ка криминалном понашању морају бити у фокусу примене третмана, јер они и јесу примарно

⁵ Ратомир Антоновић, „Казна затвора као облик ограничавања слободе кретања”, у: *Процес европских интеграција и регионална сарадња*, Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики”, Ниш, 2018, стр. 349.

⁶ Ратомир Антоновић, Андрија Петковић, „Казнена политика држава Југоисточне Европе и хармонизација са Европском унијом”, *Европско законодавство*, 2022, vol. 21, бр. 79, 2022, стр. 150.

⁷ Горан Јованић, Вера Петровић, „Процена ризика рецидивизма код осуђених на затворску казну”, *Безбедност*, 2018, бр. 2, стр. 9.

⁸ Весна Жунић-Павловић, *Еволуација у ресоцијализацији*, Партедон, Београд, 2004, стр. 163.

предмет деловања ових третмана. Померање фокуса на друге осуђенике било би нерационално и непотребно јер степен њиховог ризика није висок, што ће рећи да не би било ни оправдано а ни потребно на њих трошити енергију у примени ових мера. Принцип потреба потенцира факторе који условљавају криминално понашање и генерално поспешују криминалитет. Примена овог принципа има за циљ утицај на промену криминогених фактора који условљавају криминално понашање. Тиме би се посредно утицало и на факторе који условљавају повратништво и своде га на најмању могућу меру. Принцип респонзивности се односи на врсту услуга које могу да утичу на циљеве и могу да буду усклађени са извесним реакцијама осуђеника на ефекте третмана. Повратне информације о ефикасности примењених мера су од посебне важности, како би се могло знати које мере дају а које не дају жељене ефекте, односно које мере треба задржавати а које мењати ради подизања њихове ефикасности. Послове процене ризика мора да обавља специјализовано и обучено затворско особље. Процена се мора вршити одмах по пријему у затворску установу, као и током примене третмана, током боравка у установи. У Републици Србији процена се врши према ОАС инструменту, који је 2013. године прописан Директивом број 110-00-1/13-03 Министарства правде и државне управе. Ови инструменти подразумевају процедуре у обављању послова и задатака службеника третмана, процедуре обухватања формирања досијеа осуђених, упознавања осуђених са прописима, вођење интервјуа, примену упитника за процену ризика, додатна испитивања, утврђивање предлога програма поступања службеника, израду предлога програма поступања стручног тима, доношење одлуке о програму поступања, изради предлога програма поступања стручног тима, доношење одлуке о програму поступања, изради предлога и доношење одлуке о измени програма поступања и извршењу казни затвора лица осуђених за прекршај. Под резултатом испитивања требало би обухватити укупан процењени ризик. На тај начин се одређује степен ризика, категорија ризика и одређује основ за класификовање ризика. Повишен степен ризика оправдава распоређивање осуђеног у строжу и рестриктивнију третманску групу. Овде би требало поступати са високим степеном пажње, јер у случају погрешне процене распоређивањем осуђеника код ког степен ризика није висок, дошло би до „криминалне инфекције” и преноса криминалног обрасца понашања са повратника на примарно осуђена лица. Као посебни ризици за ову „криминалну контаминацију” примарних осуђеника, наводе се боравак повратника и осуђеника који су кажњени дугогодишњим затворским казнама у истим ћелијама и простору са њима, утицаји неформалних затворских група које намећу своја правила понашања, деловање кланова и других облика затвореничког удруживања, као и друге сличне појаве које у садејству не стварају погодну атмосферу за примену пенолошких мера преваспитања

починилаца кривичних дела.⁹ На наведене негативне сегменте боравка у казненој установи треба додати недостатак квалификованог кадра, који ради на примени третмана у казним установама задужених за реализовање индивидуалног и групног рада са осуђеним лицима. Услед те чињенице, долази до редукције третмана у казним установама, рад са осуђеницима се често претвара у пуко администрирање, без конкретних активности и конкретних мера које се према њима спроводе. Услед свих ових отежавајућих чињеница, напредовање осуђених у ресоцијализацији тече веома споро, неефикасно и делује крајње селективно. Секундарна процена ризика спроводи се у току трајања третмана, у циљу процене његове ефикасности. Процењују се осуђеникове социодемографске и криминолошко-пенолошке карактеристике, о чему се уредно мора сачинити извештај из ког се види да ли је процес ресоцијализације окончан, односно да ли би било пожељно да осуђеник буде задржан још неко време у установи ради финализовања третмана, тачније, да ли је оправдано очекивати да би његово раније отпуштање могло да за друштво и социјалну средину представља опасност. Стандардизација инструмената уједначила је критеријуме на нивоу свих затворских установа у Републици Србији, а ови стандарди су хармонизовани са стандардима који важе и примењују се на нивоу ЕУ. Упркос свему наведеном стопа повратништва, према расположивим статистичким подацима у три посматране затворске установе у Републици Србији, је следећа: у Окружном затвору Ужице 25,1%, у Казнено-поправном заводу Сремска Митровица 55,3% и у Казнено-поправном заводу Падинска Скела 19,6%. Повратници су осуђеници на затворске казне у трајању од три године претежно. Старосна доб повратника у просеку износи 37 година, од тога је намлађи имао 21 а најстарији 73 године. Повратници су по образовању углавном лица са средњом стручном спремом који су незапослени.

3) ПОВРАТНИШТВО У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТскоЈ

Према статистичким подацима у Републици Хрватској, повратника има у 10,4% случајева од укупног криминалитета. Код малолетних починилаца кривичних дела, повратника је 4,1%. Повратници у Републици Хрватској представљају „тврдокорну“ делинквентну популацију на коју претходне интервенције друштва, у смислу формалног одговора на њихово делинквентно понашање, нису дале жељене ефекте.¹⁰ Број повратника заправо указује на примену неадекватних пенолошких мера, односно

⁹ Вера Петровић, Горан Јованић, *Утицај радног ангажовања осуђених на депривацију слободе*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2018, стр. 42.

¹⁰ Irma Kovčo-Vukadin, „Stanje i kretanje kriminaliteta u Republici Hrvatskoj”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 2005, str. 308–309.

повратништво, као појава, представља потребу друштва да на темељнији начин поступа према оним починиоцима кривичних дела код којих је израженији и присутнији криминални образац понашања. У Републици Хрватској је приметна тенденција пораста броја повратника. На почетку посматраног периода, дакле 1998. године, у овој држави је било 8,4% повратника, да би на крају посматраног периода 2004. године тај број порастао на 19,3%. Углавном се радило о неспецијалном поврату, што значи да је повратник у поврату извршио кривично дело које није исто у односу на већ извршено кривично дело. У једној трећини извршених кривичних дела у поврату радило се о специјалном поврату, који је подразумевао извршење истоврсног кривичног дела као и претходни пут. Такође, у Републици Хрватској бележи се пораст осуђиваности за истоврсна кривична дела, док је евидентан пад осуђиваности за различита кривична дела у поврату. У посматраном периоду, осуђених за истоврсна кривична дела у поврату било је 32,3%, а осуђених за друга кривична дела у поврату 52,2%. Повратници који су у стицају или самостално извршавали иста или различита кривична делу у поврату чинили су 15,4%. Повратништва је имало и код малолетних починилаца кривичних дела, али у мањој мери него кад се ради о пунолетним повратницима. Према доступним подацима, малолетних повратника има у уделу од 4,1%. Кад се говори о малолетним повратницима, у Републици Хрватској је евидентан пад њиховог броја. Код малолетних повратника доминира специјални поврат, у чак 59%, што значи да се малолетни преступници углавном опредељују на извршење истоврсног кривичног дела као и претходни пут. Неспецијални поврат заступљен је код 39,5% малолетних починилаца кривичних дела, што значи да су се они определили за извршење кривичног дела које није било исто са претходним учињеним делом. Новија истраживања повратништва у Републици Хрватској обухватају период од 2011. године до 2021. године и указују на драстични пад повратништва. На почетку посматраног периода, 2011. године, било је 6.895 повратника, а на крају посматраног периода 2021. године њих 2.995. Дакле, пад повратништва је евидентан и драстичан. Благи пораст повратништва у посматраном периоду забележен је 2016. године (3.455), међутим, тај тренд се није задржао, те је тренд опадања настављен све до краја посматраног периода. Током целог периода уочљива је једна континуирана и константна динамика поврата, са мањим осцилацијама. Може се закључити да је број повратника на годишњем нивоу у Републици Хрватској три хиљаде са мањим осцилацијама на горе или доле.¹¹ Драстичан пад повратника у Републици Хрватској догодио се 2012. и 2013. године кад је за 1.670, односно 4.031 кривично дело смањен број дела у

¹¹ Lea Feuerbach, *Kriminološka analiza recidivizma: etiologija, fenomenologija i potencijalna prevencija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022, str. 7.

поврату. Том позитивном тренду допринеле су реформе хрватског кривичног законодавства и измене и допуне Законика које су на снагу ступиле првог јануара 2013. године. Као значајне законске промене наводи се пребацивање дела поседовање дроге за потребе личне употребе из домена кривичног дела у прекршај. Тиме је дошло до видног растерећења жупанијских судова и убрзана је динамика санкционисања. С друге стране, ове законске измене допринеле су повећању броја прекршаја и оптерећењу прекршајних судова, што се може окарактерисати само као преливање проблема из једне у другу област. Свакако, не може се говорити о суштинском смањењу инкриминисане појаве и постизању епохалних ефеката. У Републици Хрватској повратништво се најчешће јавља код кривичних дела против имовине, чак 1.367 њих је почињено у 2021. години. Потом следе кривична дела против личне слободе (444), дела против брака, породице и деце (214), дела против здравља људи (177), дела против јавног реда (159), дела против живота и тела (158), дела против привреде (146), дела кривотворења (100), дела против рачунарских система, програма и података (31), дела против полне слободе (28) и дела полног злостављања и искоришћавања детета (21).¹² Јасно се уочава повећан број повратника код кривичних дела против имовине, и то како према броју укупних починилаца тако и према броју повратника. Исто је забрињавајуће висок број повратника код кривичних дела против полне слободе. Укупан број починилаца није велики – 97, од којих су 28 повратници. Дакле, реч је о кривичним делима која се углавном извршавају у поврату и директно су везана за психолошку личност и карактер ових починилаца. Њихова склоност ка извршењу ових кривичних дела је директно везана са њиховим психолошким потребама, поривима и нагонима, те било која мера и пенолошки третмани не могу да постигну жељени резултат. Кад се говори о кривичним делима против здравља људи, повратништво је најзаступљеније код кривичног дела неовлашћене производње и промета дрогама (160), потом следи кривично дело омогућавање трошења дроге (9), и кривично дело ширења и преношења заразних болести (8).¹³ Из ових података јасно следи да доминирају кривична дела која се претежно односе на наркотику и њихову производњу, продају или омогућавање уживања у њој. Искључивањем ове врсте дела из категорије кривичних и њихово пребацивање у домен прекршаја, јасно се смањило број повратника код кривичних дела.

Криминогени фактори који утичу на повратништво на првом месту су склоности и криминалне предиспозиције починиоца кривичног дела. Поред овог доминантног фактора, узроке за повратништво треба тражити и у лошим условима у установама за издржавање казне затвора, коришћење

¹² Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Интернет: <https://dzs.gov.hr/>, 26.6.2023.

¹³ *Ibidem*

алкохола и психоактивних супстанци, поседовање ватреног оружја, одржавање контаката са лицима из криминалног окружења и полна предиспозиција. Полна предиспозиција подразумева да мушка популација углавном тежи повратништву, док је повратништво код жена у изузетно малом броју.¹⁴ Поред наведених фактора, код вишеструких повратника детектован је низ врло ризичних узрока повратништва, који се могу поделити на ендogene и екзогене. Екзогени су лош утицај родитеља, окружења, школе и јавних фактора, док у ендogene спадају личне особине и когнитивне способности. Екзогени фактори са годинама повратника имају све мањи утицај у односу на ендogene, који временом постају доминирајући. У хрватској стручној јавности постоји став да је узрочник рецидивизма на првом месту у неадекватности ресоцијализујућих и васпитних мера које се према осуђеницима примењују у затворским установама. Појединац не може да буде непоправљив, већ резултат његовог поправљања треба тражити у примењеним мерама и њиховој ефикасности.¹⁵ Насупрот становишту да нема непоправљивих починилаца кривичних дела, стоји опречно становиште да такви постоје и да је њихов избор да живе живот вршећи кривична дела, да им је то нека врста животног позива. Упркос свим опречним ставовима, повратништво дефинитивно представља огледало неуспеха казненог система једне државе. Хрватски законодавац радикалним законским иновацијама допринео је стварању привида смањења повратника у хрватском кривичном праву. Међутим, питање је колико је то смањење суштински тачно и да ли је одраз реалног стања?

4) АЛТЕРНАТИВНЕ САНКЦИЈЕ

На глобалном нивоу стиче се утисак да актуелни казнен систем не даје жељене резултате. Циљ ресоцијализације починиоца кривичног дела и његове реинтеграције у друштво актуелним казним мерама се не постиже, а највидљивији доказ за то је повратништво са којим се бори велики број земаља ЕУ. Управо из наведеног разлога, приступило се изради алтернативног система кажњавања који би подразумевао примену парапеналних санкција и мера. Оне треба да служе као алтернатива затворској казни, а нарочито би биле примењиве уместо краткотрајних затворских казни, које су се из аспекта превенције посебно лоше показале. Алтернативним мерама би се решавала кривична ствар пре покретања кривичног поступка, или током његовог трајања, чиме би се избегло званично изрицање санкције. Питање алтернативних санкција мора бити регулисано најпре на међународном плану,

¹⁴ Davor Derenčinović, Anna-Maria Getoš, *Uvod u kriminologiju sa osnovama kaznenog prava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008, str. 183.

¹⁵ Albert Wagner, *Encyclopedia of Prisons and Correctional Facilities*, 2002, pp. 822–826.

како би се допринело ублажавању ретрибутивности саме санкције. Међу овим актима, од посебног значаја су Европска конвенција о надзору над условно осуђенима или из затвора условно отпуштеним осуђеницима, донета 1964. године, потом Резолуција Савета Европе број 1 о условној осуди, пробацији и другим алтернативама затвору из 1965. године, Резолуција Савета Европе број 10 о неким пеналним мерама алтернативним затвору из 1976. и Препорука Савета Европе број 16 о друштвеним санкцијама и мерама из 1992. године.¹⁶ Препоруке Комитета министара Савета Европе о конзистентности при кажњавању из 1992. године иду ка томе да се све озбиљније приступа разматрању алтернативи кратких затворских казни другим облицима кажњавања. Тиме се отворио пут ка хармонизацији међународног законодавства у правцу увођења алтернативних санкција на нивоу ЕУ. Превасходно је требало да се ради о казнама које би се извршавале ван затвора, а саме парапеналне мере подразумевале су надокнаду штете, амбулантни третман, упућивање на обуку, друштвено-користан рад, викенд затварање, електронски надзор и томе сличне мере.¹⁷ Још 1986. године у ЕУ донесен је извештај о мерама које могу да послуже као алтернатива казни затвора. Ове мере су већ биле у примени код неких држава чланица. Реч је о модификованим институционалним санкцијама у које се убрајају полузатварање, упућивање на рад, викенд затварање, кућни притвор, издржавање казне у болници или установи за одвикавање од болести зависности. Кад се ради о алтернативним санкцијама ван институционалног карактера, ту се убрајају новчане казне, казне одузимања одређених права, као што су возачке дозволе, конфискација имовине, реституција и забрана вршења позива, васпитне мере, моралне санкције и супервизија. У посебну категорију алтернативних санкција убрајају се мере пробације и неплаћени рад у друштвеној заједници. У мере одлагања извршења кривичне санкције убрајају се одлагање извршења институционалне казне, одлагање изрицања пресуде и неизрицање санкције. Поред ових алтернативних мера користе се и медијација, која води ка измирењу страна у спору, коју често прати реституција, потом реституција са компензацијом, која подразумева надокнађивање настале штете. Такође, у неким земљама се практикује наплата дневних новчаних казни, неплаћени рад у друштвеној заједници, упућивање у центре за лечење и едукацију, супервизија и електронски надзор, слање у војне кампове и боравак у њима под војним режимом. У већини европских земаља влада проблем

¹⁶ Драган Јовашевић, Зоран Стевановић, *Казне као облик друштвене реакције на криминал*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2011, стр. 55–56.

¹⁷ Зоран Стевановић, Јасмина Играчки, „Усклађеност примене алтернативних кривичних санкција у Србији са европским стандардима”, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013, стр. 300.

пренасељености затворских установа. Као и у Србији, тако и у европским затворима, пренатрпаност доводи до отежаних услова боравка, угрожена људска права осуђеника, нарушена безбедност затворских установа и отежана или скоро онемогућена ресоцијализација. Управо би овај проблем решила примена алтернативних санкција, јер би се затвори растеретили и у њима би боравили само осуђеници на теже казне затвора и повратници. То би знатно и економизовало трошкове, јер тренутни затворски систем доста кошта сваку државу. Превелики број затвореника изискује велике трошкове у смислу обезбеђења основних услова који су прописани европским стандардима. Идеја растерећења затворских установа је основна и кључна у скоро свим европским правним порецима. Тиме се помаже и држави, а и осуђенику у његовој што бољој реинтеграцији. Стога, дошло је до организације институција за спровођење санкција и мера у друштву. Из тих нових потреба настаје термин „пробација” који означава једну санкцију, али временом прераста ово основно значење и данас обухвата све активности у различитим фазама поступка у извршењу санкција.¹⁸ Алтернативне санкције у односу на казну затвора имају бројне предности: хуманије су, мање су репресивне, осуђени се много активније укључује у процес своје ресоцијализације и успоставља се однос кооперације, постиже се надокнада штете са оштећеним и активно се у овај процес укључује и друштвена заједница што подиже ефикасност у поступку ресоцијализације.¹⁹ Међутим, алтернативне санкције имају и своје недостатке: оне могу бити средство „суптилне репресије”, могу да служе као евазивно средство за избегавање кривичне одговорности, стварају селективан однос према починиоцима сходно њиховом материјалном статусу, долази до поскупљивања поступка извршења кривичних санкција, долази до слабљења поверења грађана у институције и примена алтернативних санкција изискује прибављање података о окривљеном и његовом окружењу, што може довести до продужетка и поскупљења самог поступка. Упркос свим примедбама изнесеним на рачун алтернативних санкција, оне у савременим европским правним порецима све чешће наилазе на своју примену. Према подацима, у овом тренутку у Европи око 3,5 милиона осуђеника извршава неку од алтернативних санкција. У Немачкој их има око 225.000, Енглеској око 241.000, у Финској око три хиљаде алтернативних санкција буде изречено на годишњем нивоу (чиме се Финска поставила на сам врх земаља које изричу алтернативне санкције), а потом следе Енглеска са 2.800 изречених алтернативних санкција, Данска са 2.600, Шведска са 1.200, Немачка са 1.060, Француска са 848, Италија

¹⁸ Зоран Стевановић, „Остваривање идеје о изградњи пробацијског система у Србији”, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2011, бр. 3, стр. 89.

¹⁹ Слободан Нешковић, Ратомир Антоновић, Анастасија Ђелић, „Борба против корупције у контексту препорука Европске уније”, *Европско законодавство*, 2018, vol. 17, бр. 65, стр. 102.

са 370 и Шпанија са 298 алтернативних санкција изречених током једне године.²⁰ Дакле, статистика јасно указује на широку примену алтернативних санкција у целој ЕУ, али не у оној мери како би се то очекивало на први поглед. Разлог за то треба тражити у претераној везаности правника и судова за традиционалне казне, као што је казна затвора која се и даље убедљиво најчешће изриче у свим земљама ЕУ. Присутна је бојазан од евентуалних компликација до којих би могло доћи услед потпуног истискивања традиционалних казни и уступању места само алтернативним казнама. С друге стране, алтернативне санкције би, према мишљењу неких правника, могле да доведу до интензивније контроле грађана, који би и за најмање преступе били изложени некој од ових алтернативних мера.

5) ИЗВОРИ

- Антоновић, Ратомир, Петковић, Андрија, „Казнена политика држава Југоисточне Европе и хармонизација са Европском унијом”, *Европско законодавство*, 2022, vol. 21, бр. 79.
- Антоновић, Ратомир, „Казна затвора као облик ограничавања слободе кретања”, *Процес европских интеграција и регионална сарадња*, Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики“, Ниш, 2018.
- Бачић, Фрањо, „Повратност и повекекатната”, *Годишњак на Правном факултет во Скопје*, Скопје, 1960.
- Wagner, Albert, *Encyclopedia of Prisons and Correctional Facilities*, 2002.
- Derenčinović, Davor, Getoš, Anna-Maria, *Uvod u kriminologiju sa osnovama kaznenog prava*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, 2008.
- Жунић-Павловић, Весна, *Еволуација у ресоцијализацији*, Партенон, Београд, 2004.
- Јованић, Горан, Петровић, Вера, „Процена ризика рецидивизма код осуђених на затворску казну”, *Безбедност*, бр. 2, 2018.
- Јовановић, Љубиша, *Кривично право, Општи део*, Београд, 1980.
- Јовашевић, Драган, Стевановић, Зоран, *Казне као облик друштвене реакције на криминал*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2011.
- Kovčo-Vukadin, Irma, „Stanje i kretanje kriminaliteta u Republici Hrvatskoj”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 2005.
- Милутиновић, Милан, *Криминологија са основама криминалне политике и пенологије*, Београд, 1973.

²⁰ Доступно на: https://www.destatis.de/EN/Home/_node.html, посећено дана 26.6.2023. године.

- Нешковић, Слободан; Антоновић, Ратомир; Ђелић, Анастасија, „Борба против корупције у контексту препорука Европске уније”, *Европско законодавство*, 2018, vol. 17, бр. 65.
- Петровић, Вера, „Изрицање казне затвора у Србији као реакција на злочин”, у: О. Јовић-Прлаиновић (ур.), *Национално и међународно право – Актуелна питања и теме*, Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2017.
- Петровић, Вера, Јованић, Горан, *Утицај радног ангажовања осуђених на депривацију слободе*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2018.
- Стевановић, Зоран, Играчки, Јасмина, „Усклађеност примене алтернативних кривичних санкција у Србији са европским стандардима”, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013.
- Стевановић, Зоран, „Остваривање идеје о изградњи пробациског система у Србији”, *Ревуја за криминологију и кривично право*, 2011, бр. 3.
- Feuerbach, Lea, *Kriminološka analiza recidivizma: etiologija, fenomenologija i potencijalna prevencija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022.

6) ЗНАЧАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Рецидивизам се може дефинисати као тежи облик криминалног понашања, који представља негативну друштвену појаву која много година живи и против које се борило раније, али и сада најразноврснијим мерама и методама. Међутим, против рецидивизма до данас није пронађен адекватан лек или мера. То важи како за земље ЕУ тако и глобално. Рецидивизам је проблем савременог кривичног права, чији је задатак перманентно изналажење и предвиђање мера за најуспешније превазилажење појаве рецидивизма. Кривично право свој задатак у овој области не може да испуни ако не усваја нова научна сазнања и пенолошка достигнућа. Савремена кривична законодавства предвиђају различите кривично-правне мере које се могу изрећи рецидивистима. Оне се крећу од повећавања казне преко комбиновања казне и мера безбедности, до јединствене самосталне кривичне санкције. Кривични законик Републике Србије регулише проблем рецидивизма у одредбама које се односе на одмеравање казне. Обичан поврат се одређује као факултативна отежавајућа околност у одредбама о општим правилима о одмеравању казне, док вишеструки поврат представља поштравајућу околност такође факултативног карактера. Регулисање обичног рецидивизма у општим правилима о одмеравању казне не сматра се најприхватљивијим решењем. Општа су правила о одмеравању казне прописана за све починиоце кривичних дела, док сам рецидивизам не

представља опште правило које може да се односи на све починиоце кривичних дела. Теоријски и практични значај рецидивизма за одмеравање казне, који је последица повећане друштвене опасности рецидивиста, подразумева издвајање из општих одредби и њихово осамостаљивање. Позитивно законско одређивање обичног рецидивизма је поприлично непрецизно, чиме се остављају могућности за различита тумачења о томе како се рецидивизам сматра. Изостављање раније осуђиваности која представља конститутивни елемент рецидивизма ствара потешкоће у разумевању овог правног проблема. Законодавац користи термин „дело учињено у поврату” чиме се ствара недоумица у вези са усвајањем појма рецидивизма, тј. да ли је наш законодавац усвојио кривичноправни, криминолошки или пенолошки појам рецидивизма. С обзиром на поштовање основних људских права грађана у савременим демократским системима, који садрже и одређена ограничења, неопходно је прецизније дефинисати појам рецидивизма. У савременим правним системима данас се може говорити о експанзији рецидивизма. Сва истраживања указују на то да ова појава бележи тенденцију благог пораста. У феноменолошком смислу, рецидивизам је најзаступљенији код кривичних дела против имовине. У овим кривичним делима је процентуално заступљенији вишеструки поврат, што указује да кривично право није у довољној мери успело да одвоји рецидивисту од поновног извршења кривичних дела. Како би се друштво ефикасно борило са проблемом рецидивизма, мора се добро упознати његова генеза. Друштвене мере морају бити усмерене ка отклањању узрока и услова који воде ка поновном извршавању кривичних дела. Криминалне навике и склоности могу бити резултат различитих услова који имају криминогени фактор, а посебно поједини узроци могу бити везани за саму личност рецидивисте. Превентивна и репресивна друштвена акција треба да буду посвећени наведеним узроцима и условима. Кривично право у државама чланицама ЕУ игра значајну улогу, јер ради на корекцији адекватних законских мера чиме се омогућује ефикасна ресоцијализација рецидивиста. Прописаним кривично-правним мерама нису дати жељени резултати. Према статистичким подацима, починиоци се одлучују на поновно извршење кривичног дела и реагују на нова угрожавања друштвене безбедности. Недостатак организованог степеног прихвата и третмана изискује предвиђање заштитног надзора за рецидивисте. Тиме би се изградио институционални систем надзора који би се могао организовати по узору на заштитни надзор уз условну осуду. Постделиктни третман рецидивиста се активира у кривичном поступку. Индивидуализација кривичног поступка је прва фаза, на коју се надовезује фаза пенолошког и постпеналног третмана. Неопходно је да судови приликом свестраног осветљавања кривичног предмета интензивирају приступ утврђивања личности рецидивисте, и да се дође до откривања посебних узорака и услова рецидивизма, а све у циљу

индивидуализације кривичне санкције. Утврђивање чињеница и околности које се односе на рецидивисту, његове животне навике и услове у којима се развијао, друштвене односе који су својствени њему, начин како се према њему извршила ранија кривична санкција, представљају индивидуализацију којој савремени кривично-правни систем тежи, јер се не суди делу већ човеку. Пенолошки третман у поступку ресоцијализације зазима врло битно место. Настанак рецидивизма и његова експанзија се не могу приписати само неуспелом пенолошком третману, већ неуспеху свеукупним мерама и акцијама. Третман који се примењује према рецидивистима у установама за издржавање казне захтева комплексну примену научних достигнућа, што подразумева кадровско оспособљавање и ојачавање у овим установама. Приликом давања прогнозе, посебну пажњу требало би посветити избору мера кад се ради о рецидивистима, подацима о њиховој личности, животним условима и анализи недостатака у ранијим третманима, што у пракси није довољно вршено. У третману са рецидивистима требало би настојати и радити на развијању позитивног односа према раду. Ту свакако треба истаћи напоре у циљу унапређивања општег и стручног образовања осуђеника, потом санирања породичних прилика и ангажовање бољих контаката са животном средином у којој рецидивиста живи по одслуженој казни. Постепеналне мере према осуђеним рецидивистима, као интегрални део система казни, исте су као и мере које се изричу према другим осуђеницима, али интензитет њихове примене мора да буде другачији. Прихват рецидивиста мора бити интензивнији, што подразумева ангажовање различитих друштвених субјеката попут органа управе надлежног за послове социјалне заштите, државних органа, невладиних организација и других институција с обзиром на њихову функцију и овлашћења. Постојећим мерама у будућности требало би придодати заштитни надзор, који би морао да буде успешнији инструмент за промену негативних афинитета и навика рецидивисте. За спречавање рецидивизма у Републици Србији, поред примене друштвених мера за прихват осуђеника, неминовна је и шира друштвена акција ка мењању негативних ставова јавности у правцу изградње позитивнијег односа према осуђеницима.

RECIDIVISM IN EUROPEAN PENALTY SYSTEMS

Abstract: At the global level, and even at the EU level, there is a very negative trend of increased recidivism and re-commission of criminal acts by the same perpetrators. It is mainly about similar criminal acts, which speaks of the existence of a special criminal return in which the perpetrators of criminal acts specialise in the execution of the same and similar criminal acts. The practice mentioned indicates that these are persons who find their profession and the source of their personal existence in the execution of criminal acts. With such perpetrators of criminal acts, no penological measure gives results; the effects of resocialization are generally absent or quite minor. Therefore, according to the author's research, special attention should be paid to the introduction of new penological methods, the construction of a new approach to convicts, and the creation of new mechanisms for the resocialization of convicts. The starting point must be the personality of the convict, his characteristics and traits, but also his character. To get a better result and a lower number of returnees in reality, penological approaches should only be used when we understand what kind of person the offender is. Through a comparative analysis of the situation in the Republic of Serbia and the Republic of Croatia, as an EU member state, the author points to the existing practice and possible penal alternatives.

Keywords: Return, penological systems, punishments, resocialization, effects.